

УДК 343.9.024:336.7

В. В. Сухонос, д-р юрид. наук, професор, декан юридичного факультету ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ЗЛОЧИННИХ ДОХОДІВ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ І БОРОТЬБА З НЕЮ

Стаття присвячена необхідності посилення боротьби з відмиванням коштів, отриманих злочинним шляхом.

Ключові слова: відмивання коштів, легалізатори, банки, кримінальні справи, методичні розробки.

Постановка проблеми. Боротьбу з легалізацією доходів, як правило, здійснюють правоохоронні органи з використанням попереднього слідства. Необхідно зазначити, що стан попереднього слідства по кримінальних справах зазначеної категорії поки не відповідає вимогам сьогодення. Основною причиною цього, на наш погляд, є недостатність знань про криміналістичну характеристику легалізації доходів, від яких залежить планування і вибір конкретних версій розслідування. Слід мати на увазі, що легалізація – це злочин відносно новий, а тому правозастосувальна практика ще досить незначна. До такого становища призвело також і те, що в Україні досить часто змінювали закони про протидію легалізації злочинних доходів, а інколи вони просто суперечили один одному. Крім посібника О. Користіна і С. Чернявського “Протидія відмиванню коштів в Україні” [1], на сьогоднішній день практично немає методичних розробок для слідчого апарату щодо розслідування кримінальних справ зазначеної категорії. В той же час існує ряд дисертаційних досліджень із зазначеної теми, однак їх зміст не зовсім відповідає поставленій проблемі про необхідність розробки методичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних справ даної категорії. До того ж не всі оперативні працівники і слідчі мають можливість ознайомитися із змістом дисертацій навіть по Інтернету.

Необхідно зазначити, що легалізація злочинних доходів відрізняється від інших злочинів своєю непередбачуваністю, латентністю, багатоепізодичністю фінансових операцій і угод з майном. Злочини скоюються у багатьох випадках організованими угрупованнями, більшість з яких діють у трансграничному просторі. Вони злочинним шляхом викачують ресурси з української економіки і відмивають їх за кордоном, в офшорних зонах. А потім капітал повертається в Україну, але злочинці вже виступають у ролі іноземних інвесторів. Наведене ще раз свідчить

про складність розслідування зазначених злочинів, а відсутність належних методичних розробок ще більш ускладнює його.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В Україні поки що немає фундаментальних наукових досліджень з цього напрямку, а статті практичних працівників Р. Р. Кузьміна, Г. М. Бірюкова, І. Г. Бірюкової, М. В. Присяжного та інших мають суто практичний характер. За змістом дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук В. П. Дюкарева, В. А. Онисьєва, О. В. Пустовіта, І. Є. Мезенцева, А. С. Беніцького, І. М. Гаєвського, В. П. Головіна, Л. М. Чуніхіна, О. О. Чарічанського, С. О. Синянського, наукового ступеня доктора юридичних наук Л. І. Аркуши підготувати необхідні методичні рекомендації з розслідування кримінальних справ неможливо, тому що кожна з них має свій обраний автором напрямок дослідження.

Практика свідчить, що складним для розслідування залишається встановлення джерел злочинних доходів, їх зв'язку з іншими скоєними злочинами, що приносять такі доходи, а також способів злочинних дій і обставин, що підлягають доказуванню. Слід відмітити, що і сьогодні взаємодія правоохоронних і контролюючих органів недостатня, на що автор звертає увагу у своїй статті “Взаємодія прокуратури із суб'єктами фінансового моніторингу” [2]. Корисним є досвід росіян, які прийняли Інструкцію з організації інформаційної взаємодії у сфері протидії легалізації (відмиванню) грошових коштів чи іншого майна, отриманих злочинним шляхом. Ця інструкція затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури Російської Федерації, Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації, Федеральної служби безпеки Російської Федерації, Федеральної митної служби Російської Федерації, Слідчого комітету при прокуратурі Російської Федерації, Федеральної служби фінансового моніторингу від 05.08.2010 № 309/566/378/318/1460/43/207 [3, с. 5].

¹© В. В. Сухонос, 2012

Мета статті – розгляд слідчих питань, які необхідно виявляти у ході розслідування кримінальних справ зазначеної категорії.

У цій статті ми зупинимося лише на особливостях виявлення злочинних доходів у банківській сфері. Але спочатку зробимо загальну криміналістичну характеристику зазначених злочинів, які треба доказувати в ході розслідування.

Виклад основного матеріалу. При розслідуванні усіх злочинів, у тому числі і легалізації злочинних доходів у банківській сфері, слід встановлювати ознаки об'єктивної сторони злочину, тобто час, місце, спосіб та інші обставини скоєння злочину. Практика свідчить, що легалізація коштів в основному відбувається у робочий час, зовсім рідко – у нічний час. Як правило, оформлення фальшивих документів здійснюється в офісі легальної фірми, чому сприяють зацікавлені в ній співробітники. Однак інколи така робота проводиться і за межами фірми, що деякою мірою ускладнює роботу слідчого. Необхідно зазначити, що способів відмивання грошей існує дуже багато. Ми зупинимося на легалізації коштів у банківській сфері.

Як правило, злочинці спочатку планують спосіб легалізації (відмивання) коштів і укриття своєї злочинної діяльності. Обирається механізм дії, який включає в себе декілька етапів: планування процесу відмивання, підготовка легалізації злочинних доходів, їх передача з метою відмивання, проведення певних операцій і угод із злочинними доходами і укриття слідів злочину. Слід підкреслити, що зазначені злочини дуже небезпечні і мають міжнародний характер, тому Організація Об'єднаних Націй у Віденській конвенції ще 19 грудня 1988 р. вперше зробила спробу визначити термін “відмивання коштів” [4].

Не є секретом, що разом з розвитком економіки у будь-якій державі, і в Україні також, розвивається і економічна злочинність. Тому будь-яка держава повинна разом із заходами щодо розвитку економічної сфери передбачати і заходи щодо боротьби із злочинністю у сфері економіки, а також створювати органи (структури), які будуть їх здійснювати. Водночас слід враховувати, що організована злочинність проникає в органи влади і управління, правоохоронні органи, банки, небанківські фінансові установи, щоб отримувати необхідну інформацію і офіційне прикриття. Крім того, до відмивання злочинних доходів залучаються керівники і службовці банків, яких заохочують грошовою винагородою. У свою чергу, банківські працівники сприяють злочинцям у

дробленні рахунків, використанні банківського рахунку для масових операцій з внесків і видатків. Таким чином, своєчасно отримуючи необхідну інформацію, злочинні організації за кілька місяців до перевірки банківської бухгалтерії припиняють операції і на рахунках залишаються незначні суми, які не викликають підозри.

Найбільш поширеними способами легалізації злочинних доходів у банківській сфері України є:

- переказ коштів через банківські рахунки в Україні за фіктивними договорами;
- отримання в банках коштів з рахунків на фіктивних підставах;
- переказ коштів на банківські рахунки за кордон на підставі фіктивних угод;
- укладання договорів банківського вкладу;
- здійснення валютообмінних операцій;
- укладання кредитних договорів.

Розглянемо кожний з цих способів. Відомо, що за українським законодавством підприємства, установи та організації незалежно від форми власності можуть тримати вільні грошові кошти на рахунках у банках відповідно до умов договорів. Тому легалізація грошових коштів шляхом безготівкових розрахунків проводиться тоді, коли злочинні доходи вже знаходяться на банківському рахунку юридичної особи внаслідок скоєння основного злочину, наприклад, шахрайства, або якщо кошти надійшли на рахунок під виглядом виручки від законної діяльності. Під час злочинної діяльності від імені підставної фірми з одним або декількома банками особа, яка хоче легалізувати кошти, укладає договір про банківський рахунок (розрахунковий, валютний або ощадний) і розрахунково-касове обслуговування. Крім того, підставна фірма може укласти з банком договір про обслуговування за електронною системою “банк-клієнт”. Для цього їй передається електронний ключ, який забезпечує доступ до рахунків фірми в режимі реального часу. Як правило, легалізатори діють з допомогою співучасників серед керівництва і працівників банку, інколи самостійно, використовуючи недоліки внутрішнього контролю банківської системи. Слід враховувати, що, маючи співучасників у банку, легалізатори поводять себе певною мірою відкрито, тому що їм немає потреби офіційно реєструвати фірму для прикриття, а можна використати реквізити реально існуючої або підставної фірми. Крім того, для такої фірми спрощується підготовка і подача документів, які виправдовують їх діяльність з “відмивання” злочинних доходів,

тому що співучасники в банку прикривають сам процес легалізації.

Слід мати на увазі, що процес відмивання, як правило, це не разова угода. Він триває певний період. Спочатку легалізатор від імені фірми надає банку платіжне доручення, яке може бути як на паперовому носії, так і в електронній формі, про переказ грошових коштів з рахунку однієї підставної фірми на рахунок іншої у цьому або іншому банку. І такий ланцюг може нараховувати до десяти і більше організацій. У платіжному дорученні ставиться підпис номінального директора або підробляються підписи осіб, чії дані використовуються. Підставою для переказу або платежу є виконання різних договорів [2]. Для того, щоб перекази підставної фірми мали справжній вигляд, легалізатори складають документи, які відображають фінансово-господарську діяльність, наприклад, договори купівлі-продажу, страхування, кошториси, накладні, приймання-передавання майна та ін. Характерно, що номінальні директори бувають у відрядженнях, навіть за кордоном. Однак їх фінансові звіти значно перевищують реальні витрати, а неправдиві відомості відображаються у бухгалтерській документації. Водночас практикам потрібно знати, що, як правило, платіжні доручення передають кур'єри, які навіть не підозрюють, що беруть участь в скоєнні злочину. Щодо зв'язків між співучасниками, то і тут вони дотримуються правил конспірації. Використовуючи мобільний телефон, діють під псевдонімом, змінюють телефонні номери, угоду називають спеціальним словом та ін. [5, с. 27].

Переказ “брудних” коштів з одного банку до іншого за дорученням клієнта здійснюється через кореспондентські рахунки. Банки як юридичні особи мають право відкривати для себе

в інших банківських установах тільки кореспондентські рахунки. У них не може бути так званих поточних, розрахункових та інших рахунків, крім кореспондентських, на яких і знаходяться усі грошові накопичення [6, с. 121]. Через кореспондентські рахунки здійснюється також переказ банками міжбанківських кредитів з метою відмивання злочинних доходів. Для цього банки укладають угоду про кореспондентські відносини, на підставі яких надають один одному виписки з коррахунків. На практиці у банках існують коррахунки ЛОРО і НОСТРО. Перший означає “їх рахунок у мене” і призначений для обліку банком операцій, що здійснюється за дорученням кореспондента. Другий рахунок означає “наш рахунок у нього”, і застосовується

для обліку операцій, які здійснюються банком-кореспондентом за дорученням банку, що володіє рахунком.

Розслідуючи кримінальні справи зазначеної категорії, слідчому потрібно знати, що через кореспондентські рахунки здійснюється також переказ банками міжбанківських кредитів з метою відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. Для цього посадові особи банків, які є співучасниками злочину, укладають угоду про кореспондентські відносини, на підставі яких передають один одному виписки з цих рахунків. Таким чином, придбані злочинним шляхом кошти “змішуються” на кореспондентських рахунках з коштами від законних грошових операцій і видаються як легальний прибуток від підприємницької діяльності.

Розглядаючи другий спосіб легалізації злочинних доходів у банківській сфері, у слідчого виникає питання про те, як же відбувається процес отримання в банках коштів, одержаних злочинним шляхом. Варіанти можуть бути різні. Проте основним способом переведення значної суми грошей в готівку є використання кредитних організацій – так званих банків-оптовиків, які діють від одного місяця до одного року. Зазначені установи організують схеми з отримання злочинних доходів. Практика показала, що в основному використовуються чотири способи переведення коштів у готівку, а саме:

1) отримання готівки з банківського рахунку юридичної особи за грошовим чеком, в якому вказуються фіктивні підстави, наприклад, повернення сум згідно з договорами позики з фізичними особами, закупівля сільськогосподарської продукції, отримання заробітної плати та ін. Отримана готівка, як правило, до каси організації не надходить;

2) переказ безготівкових грошових коштів на основі фіктивних підстав, наприклад, договорів про надання послуг, страхування виплати дивідендів та ін., на рахунки фізичних осіб, звідки кошти знімаються;

3) вексельні схеми. Для отримання готівки фіктивна фірма купує у великого українського банку простий вексель, потім передає його другій організації чи фізичній особі за фіктивним договором продажу або обміну на підставі акта приймання-передавання, після чого нова фіктивна особа, яка отримує вексель, подає його для оплати. Кошти за погашений вексель перераховуються на рахунок юридичної особи або фізичної особи, а звідти знімаються;

4) використання платіжних карт (розрахункових, кредитних і передплачених).

Відомо, що такі карти випускаються кредитними установами для фізичних і юридичних осіб на підставі договорів. Тому з метою відмивання коштів договори на обслуговування платіжних карт укладаються з підставними фірмами і юридичними особами. Наприклад, юридична особа перераховує плату на платіжні картки фіктивних співробітників. Використовуючи платіжні картки, легалізатори отримують у банках емітента, а також сторонніх банках готівку у гривнях або в іноземній валюті як в Україні, так і за кордоном. Таким чином, по одному банківському рахунку здійснюються операції з використанням декількох розрахункових, кредитних карток, які були видані кредитною організацією легалізатору або його представнику. Слідчий повинен також знати, що платіжна картка забезпечує анонімність при використанні, тому що при отриманні або внесенні готівки через банкомат ідентифікація клієнта здійснюється тільки за особистим кодом.

Слід мати на увазі, що банки України мають право самостійно здійснювати роботу за кореспондентськими рахунками у закордонних банках. Для цього вони відкривають в іноземних банках кореспондентські рахунки в різних валютах. При наявності таких рахунків банки-кореспонденти за вказівкою або дорученням відповідних банків-власників проводять розрахункові платежі за міжнародними рахунками.

Існує декілька форм платежів, зокрема поштових: в банках-кореспондентах є картки із зразками підписів, за якими звіряють підписи на отриманих платіжних документах; електронні (SWIFT); платіжні доручення передаються електронною поштою, при цьому перед текстом платіжного документа проставляються кодовані дані про вид, валюту, її кількість, час платежу. Зазначеним видом платежу користуються легалізатори. Спочатку грошові кошти обмінюються на валюту в українському банку і на підставі фіктивних договорів за платіжним дорученням з рахунку підставної фірми з банку України перераховуються на рахунок підставної фірми у закордонному банку. За кордоном легалізатори мають великі можливості для того, щоб сховати отримані злочинним шляхом грошові кошти в офшорних фінансових компаніях (офшорних банках). Ці банки найчастіше використовуються для переміщення коштів у великій кількості за міжбанківськими кредитами. З часом такі кошти офшорні банки переказують на інші кореспондентські рахунки, а звідти їх отримують особи, які скоїли зазначений злочин.

Ще один спосіб відмивання коштів – коли легалізатори укладають договір банківського вкладу. Цей договір укладається від імені підставної особи для подальшого отримання готівки або переказу коштів у вигляді банківських вкладів за кордон, придбання цінних паперів та ін.

Наступний спосіб полягає в тому, що легалізатори за рахунок підставних осіб в обмінних пунктах банків купують і продають іноземну валюту за гривні, продають валюту однієї держави за валюту іншої (конверсія). Якщо проводиться обмін валют, то це оформляється довідкою, яка є документом, що підтверджує джерело отримання коштів. Щоб не потрапити під обов'язкову ідентифікацію, легалізатори розбивають великі грошові суми на менші, обмін яких здійснюють в різних банках.

Легалізатори використовують також такий спосіб, як укладання договору кредиту. Отримання великої суми кредиту в банках дозволяє злочинцям забезпечити його повернення коштами, які були отримані злочинним шляхом. Слід зазначити, що, як правило, цей спосіб реалізується разом зі співробітниками банків, інколи – служби безпеки банків. Аналіз судово-слідчої практики в Сумській області за останні 5 років показує, що при розслідуванні зазначеної категорії слідчі допускають такі помилки:

- не проводять огляд усіх документів або предметів, які були отримані під час проведення виїмки, а концентрують свою увагу виключно на документах, які підтверджують факт відмивання, що їм уже відомий, що в свою чергу не сприяє виявленню нових кримінальних епізодів;
- не у всіх випадках проводиться виїмка необхідних для слідства документів або, навпаки, проводиться виїмка більшої кількості документів, без урахування необхідності справи;
- своєчасно не проводиться арешт майна, одержаного злочинним шляхом, або проводиться арешт майна, відносно якого немає доказів, що воно має злочинне походження;
- по кримінальних справах зазначеної категорії досить рідко проводяться документальні перевірки, ревізії, судово-економічні експертизи, що необхідно для встановлення кількості операцій з відмивання.

Висновки. Проведений у статті аналіз свідчить про те, що методичні рекомендації щодо розслідування кримінальних справ зазначеної категорії вкрай необхідні. Проте,

враховуючи, що таких рекомендацій у даний час немає, слідчим потрібно тісно співпрацювати з органами фінансового моніторингу, які повинні своєчасно виявляти випадки відмивання коштів, а матеріали направляти у правоохоронні органи.

Список літератури

1. Користін О. Є. Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади правоохоронної діяльності [Текст] / О. Є. Користін, С. С. Чернявський. – К. : КНТ, 2009. – 612 с.
2. Сухонос В. В. Взаємодія прокуратури із суб'єктами фінансового моніторингу [Текст] / В. В. Сухонос // Вісник прокуратури. – 2010. – № 2. – С. 30–35.
3. Журбин Р. В. Криміналістические средства противодействия легализации преступных доходов [Текст] / Р. В. Журбин, А. Н. Ларьков. – М. – 2011. – С. 5.
4. Конвенция Организации Объединенных Наций “О борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ” [Текст] : принята на специальной конференции ООН 19 декабря 1988 г. – Вена : ООН, Экономический и социальный совет, 1988.
5. Алиев В. М. Легализация (отмывание) преступных доходов, полученных незаконным путем. Уголовно-правовое и криминалистическое исследование [Текст] / В. М. Алиев. – М. – 2001. – С. 27.
6. Волевозд А. Г. Правовые и методические основы деятельности органов предварительного следствия России по розыску, аресту и обеспечению конфискации за рубежом денежных средств и имущества, полученных преступным путем [Текст] : дисс. ... канд. юрид. наук / А. Г. Волевозд. – М., 1999. – С. 121.

Отримано 07.02.2012

Аннотація

Стаття посвячена необхідності посилення боротьби з отмиванням денежных средств, полученных преступным путем.

Summary

The article is devoted to necessity of strengthening the fight against money laundering.